

Mellékletek:

Alsódabas izraelita elemi iskolája

A dabasi népiskolai képzés történetében a helytörténetírás és a helyi emlékezet egyaránt mostohán bánt néhány oktatási intézménnyel. A méltatlanul elfeledett alma materek egyike Alsódabas izraelita elemi iskolája, melynek esetében a feledés olyan mértékű, hogy már az egykori létezése is bizonyítást igényel.

A bizonyítás során támaszkodhatunk szakirodalmi forrásra, jelesül dr. Bányai Viktória, az ELTE tudományos főmunkatársának a „Zsidó oktatásügy Magyarországon 1780-1850” című, 2005-ben megjelent könyvére. E forrásnak külön jelentőséget ad, hogy az 1850 előtti oktatásügy ritka célidőszaka a kutatásoknak. Az előzmények bemutatása során megtudhatjuk, hogy Dabas és Gyón községek is hozzájárultak az óbudai nyilvános zsidó iskola fenntartásához, melyet még 1784 júniusában nyitottak meg. A „Zsidó közösségi elemi iskolák 1848 előtt” című összegző táblázatból az is kiderül, hogy Dabason 1839-ben alapították az iskolát. (A teljesség kedvéért rögzítendő, hogy Gyón község nem szerepel az összeállításban.)

A korabeli sajtóközlések is egyértelmű segítséget jelentenek a bizonyításban. A Jelenkor című lap 1840 októberében tudósított az alsódabasi izraelita iskola ünnepélyes, nyilvános vizsgájáról, mely alkalommal az uralkodó, V. Ferdinánd portréját is leleplezték. Külön hangsúlyt kapott az oktatás magyar nyelvű volta, és a megfogalmazásból arra a következtetésre juthatunk, hogy kezdetben kizárólag héberül folyt a tanítás:

„Ősz hó 15kén ünnepélyesen, minden rendű 's vallású számos hallgatóság előtt tartatott az alsó-dabasi izraelita iskola növendékeinek tudományos megvizsgálatása: kik a' nemzeti nyelv terjedéséből származó örömmézzel, a' jelen-voltak közül mindenkit megleptek. Mert ámbár csak a' múlt tavaszon láttattak el magyar tanítóval, mindazáltal magyar nyelvbeni előhaladásuknak is igen szép jeleit adták. Ugyanez alkalomkor, fel. urunk arczképe föllepleztetvén, egy növendék által ékes beszéd mellett, megkoszorúztatott; 's érette, a' fels. királynéért, valamint több buzgó honfiért, kik a' közelebb múlt országgyűlésen az izraeliták felszabadíttatásán nagylelkűleg munkálkodtak, az ég urához buzgó magyar imádság bocsáttatott.”

A következő félév nyilvános vizsgájáról Kossuth Lajos Pesti Hírlapja 1841 májusában számolt be. A mindössze egyetlen bővített mondatos híradás ismét a magyar nyelvű oktatás szerepét hangsúlyozza:

„A' dabasi izraelita oskolában tartott próbatét alkalmával köz örömmre szolgált tapasztalhatni, hogy az oktatók különös figyelmet fordítottak a' magyar nyelv tanítására 's a' nevendékeknek korunk kívánatához képesti nevelésére.”

Összel viszont a Lipcsében megjelenő Allgemeine Zeitung des Judentums tudósított néhány mondatban az iskoláról, mely a tanító nevét is tartalmazza: I. Popper. (A híradás az alsódabasi reformátusoknál 1831-1849 között szolgáló Szappanos János lelkész levele alapján született.)

Különleges szerencse, hogy a honi irodalom műfajteremtő jeles alakja, Ágai (Rosenzweig) Adolf (*1836 †1916) író, lapszerkesztő az 1840-es évek elején-közepén az alsódabasi izraelita iskola növendéke volt, mi több, az első iskolai napját éppen Dabason töltötte, és tapasztalatait emlékező írásban megörökítette. „A chéder” című történet a „Zsidó életkép” alcímet viseli. A satirikus írásban részletes tájékoztatást kapunk az 1840-es évek alsódabasi izraelita népiskolájának mindennapjairól, s már előljáróban leszögezi a szerző, hogy legyőzött,

meghaladott állapotról szól a beszámolója, mely azonban egykoron, az Eötvös József báró nevével fémjelzett 1868. évi népiskolai közoktatási törvény elfogadása előtt országszerte általánosnak volt tekinthető. Bevallottan a saját élményeit összegzi: „Abban az időben, melyben jó magam jártam a chédert, kétségbeesítő állapotban volt a zsidó iskola ügye faluhelyt.” Leírása szerint párhuzamosan, Gyónon és Dabason egyaránt működött zsidó iskola, a gyóniban a gyerekek létszáma száz körül járt. A végletesen egyszerű tárgyi feltételekkel nem foglalkozik sokat, az osztálytermet „soha nem szellőztetett mocsos szoba”-ként jellemzi, „mely mindamellet oly kedvesnek tűn föl lelkemben, mert az emlékezet az ő arany sugaraival hinti el gyermekségemnek ezt a sötét tanyáját.”

Az iskola kulcsszereplője, meghatározó alakja a tanító volt, aki szellemileg rendszerint fölötte állt a község tagjainak, mégis általában lenézték és „fizetett cselédként” kezelték. A tanítóválasztáskor: „Ha a dereka hajlós, esélyei kedvezőek. Ha értékének tudatában megjegyzi, hogy oklevele tán eléggé világosan szól képességei mellett: útnak eresztik, ha olyan bölcs volna is, mint Salamon.” S hogy teljes legyen az ellentmondás, mindezek dacára a szülők elvárásai igen magasak voltak irányába: lehetőség szerint minél inkább tehermentesítenie kellett a családokat, legalább napi 10 órás tanítással és még azon felül is gondot viselni a gyerekekről. A kiszolgáltatottságot a megbecsülés hiánya teszi teljessé: „Fizetik mindezért silányul; és ha az árendás fiáról azt mondják, hogy címeres marha: még a tátinak áll följobb. Maga elé parancsolja a tanítót, azt a léhütőt, kit ő „hizlal”; lehordja és a csemetéjére rászármazott elmebéli fogyatkozásokért őt, a tanítót vonja felelősségre, hogy az ő „vasfejű fia” miért olyan szamar? Nem különben tesz az anya, ki a tanító úrtól a kölyökről lehámlott ruhát kéri számon.”

A szerző meghatározó élménye az első iskolai nap: „Soha el nem felejttem a napját, mikor először vittek a chéderbe. Ragyogó tisztára felöltöztettek, rám parancsolták, hogy mindenben szavát fogadjam a tanító bácsinak. A szívdobogásig fogódtam el, midőn a szobából elém csapott az a nagy meleg és zaj.” A tanító, reb Smelke azonnal fegyelmezte s a kérdések özönével árasztotta el az új növendéket. Szorult helyzetéből Mari, a kísérő cseléd segítette ki, átnyújtva „a fehér abroszba csavarított fehér lúdmáját, fehér cipót és fehér húszast odatartva a haragos mester elé, megmondta neki magyarán, hogy ez a kisfiú – mármint én – a mi „ifrunk”, akivel „selyemül” kell ám bánni, mert az nincs úgy szoktatva, mint a többi. Ennek szép szó, sima kéz kell.” Külön kihangsúlyozta: „Hozzá ne érjen a pipaszárral!”

A fehér abroszba tekert hazai hatásosnak bizonyult, ugyanis: „»Smelki uram« keskeny ábrázatja barátságosra szélesedett, megsimítá bodor fejemet, megcsípte kerek orcámat, a térdére ültetett és azt ígérte, hogy emberré nevel. Úgy-ahogy lecsillapultam. Nem gyerekség az, ha emberré akarák nevelni az embert.”

Az emberi memória végessége azonban az abroszba tekert hazai jótékony hatását átadta a feledésnek, így Adolfot mozgékonyasága, elevensége miatt ugyan nem a pipaszárral, de az asztallábához kikötve mégiscsak fegyelmezték. Ez az ő titka maradt, mert otthon el sem merte mondani: „Ha az én édes jó anyám tudná. Hogy engem az asztal lábához kovácsoltak kócbilincsekkel: fölszabadítana, magával vinne, szemeimből kicsókolná a könyüket és egy nagy, nagy piros almával vigasztalna meg.”

„Smelki uram” ugyan nem a gyerekek előtt, de a feleségét is verte. Tudott erről az egész falu, mert a veszekedés zaja a sokadik házba is elhallatszott. „Mentségére” szolgáljon, hogy „Csak józan állapotában – sanyarú helyzetének teljes fölismerésekor – keseredett neki néha az élete párjának; de csupa szív s érzékenység volt, ha földi búbáját a bűvös italokkal boldogságra varázsolta át.” Azaz a tanító ivott is...

Minden fonákság ellenére Ágai Adolf mégis hálával gondol vissza egykori alsódabasi tanítójára:

„Mégsem oly rossz tanító ez a reb Smelke. Halad, oktat a maga módja szerint, s fáradva, izzadva keresi meg keserves kenyerét. S ha világi műveltsége vajmi kevés, jól esik neki annak

tudata, hogy ősei hitében neveli a gyerekeket, míg a divatkórságtól gyötrött újmódi családok közt van elég, mely fiát vagy leányát vallási tekintetben hideg, racionális istenismeretben neveli s csak azért zsidó, mert nincs kitérve. Zsidó olvasásról és írásról fogalmuk sincs, pedig egyedül az e nyelven írott drága hagyományokban jelentkezik a tiszta zsidó szellem, a tiszta izraelita vallás. A műveltség nem zárja ki, de involválja az istenben való hitet. Ezt ugyan nálamnál nagyobb ember mondta, de azért nem kevésbé igaz.

Mit mondjak még reb Smelkéről?

Hogy hazairamlottak a gyerekek, csöndesség állt be nála. A nap leszálló sugarai nem játszottak kéménye füstjével, mert abból csak ritkán, ha gomolyodott; de annál inkább azokkal a bodrokkal, melyeket a ház előtt ülve, pipájából eregetett föl az alkonyatba. Tapló sipkáját kissé hátrabillenti, a feleségére is próbál mosolyogni, aki most hoz eléje egy rengeteg nagy „pénecet”, melynek illata, ha nem finom is, de a reb Smelke környezetében sem rontott semmit.”

A családfő, Rosenzweig József doktor 1847-ben Abony község szolgálatába állt, Adolf iskolát váltott. 1848. március 15-én, Pesten pedig 12 évesen ott volt a tömegben, mint a legfiatalabb márciusi ifjú. A forradalmi eszmék iránti fogékonyságát, Kossuth Lajos iránti tiszteletét később így magyarázta: „A véletlen szerzése, hogy épp azon a két helyen töltsék gyermekéveimet, melyekhez Kossuth szívének is köze volt: Dabason, ahol édes atyja van eltemetve, és Nagy-Abonyban, ahol édesanyja élt az ő lánya házában, Zsulavszkynénál.”

Az alsódabasi izraelita iskolát pedig rövid működése után bezárták: „Az izraelita hitfelekezet nem tartott külön iskolát a 20 tanköteles számára”. A zsidó családok gyerekei a helyzet kényszeréből adódóan a szomszédos Gyón község izraelita hitközségének népiskolájába jártak át. Így volt ez még 1871 tavaszán is, amikor Szász Károly tanfelügyelő Pest vármegye tankerületi iskolatanácsának március 22-i ülésén bejelentette, hogy a vármegye 189 települése közül mindössze egyetlen községben, Telkin nincs iskola, s a működők mindegyike felekezeti. Külön jegyzéket mutatott be azonban „ama községekről, melyekben egyik vagy másik felekezet nyilvánította, hogy nem akar (vagy nem tud) a törvénynek megfelelő iskolát tartani és ezért az iskolatartás jogáról lemondván, annak köteleességét a községre hárította, mely azonban kötelezettségének még eddig nem tett eleget, (...) Ezek Gyón, Monor, Pécel, Vadkert és Szada.” Azaz a gyóni izraelita népiskola, mely Ágai Adolf gyermekkorában még száz gyereket oktatott, az 1870-es évek elején zárt be, összhangban Czagányi László megállapításával: „de a kiegyezés után ez megszűnt, feladatait pedig a községek vették át.”

Összességében az alsódabasi izraelita elemi iskola alapítása és működtetése értékes egyedi fejezete a dabasi népoktatásnak, mely a reformkor helyi esemény sorát is gazdagította. Kivételes gyarapítója értéktárunk kulturális örökség kategóriájának is, hiszen szinte a teljes feledés állapotából hoztuk vissza a helyi köztudatba.

Bibliográfia

Allgemeine Zeitung des Judentums: Dabas, 8. október. 1841. november 13. p. 655.

Ágai Adolf: A chéder. Egyenlőség 1887. május 15. pp. 6-8. II. rész. 1887. május 22. pp. 6-8.

Ágai Adolf: Kossuth Lajosnál. In: Új hantok: a Por és hamu második sorozata. Athenaeum Rt., Budapest, 1906. pp. 108-135.

Bányai Viktória: Zsidó oktatásügy Magyarországon 1780-1850. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. p. 51, 128.

Czagányi László:

- A Dabasi Református Egyházközség története tulajdon iratai tükrében. Dabas, 1993. p. 127.

- Ezer dabasi pillanat. Dabas Város Önkormányzata, Dabas, 2010. p. 142.

Jelenkor: Budapesti napló – alsó-dabasi iskolavizsgálat. 1840. október 24. p. 342.

Pesti Hírlap: Egyveleg – A' dabasi izraelita... 1841. május 22. p. 340.

Dr. Petri Edit: Adalékok a négy község történetéhez 1872-1944. In: Dr. Petri Edit – dr. Torzsa István (szerk.): Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből. I-II. Dabas Nagyközségi Tanács, Dabas, 1975. p. 230.

Dr. Petri Mór: Közoktatásügy - Szász Károly és az iskolatanács. In: Dr. Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II.. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1911. p. 196.

Valentyik Ferenc: Ágai Adolf emlékei az alsódabasi izraelita iskoláról. Kézirat, 2019. 3 p.

Összeállította: Valentyik Ferenc